

FIKİH USULÜNDE “TA’ÂRUZ VE TERCİH”: İMAM ŞÂTİBÎ ÖRNEĞİNDE

Hadi SOFUOĞLU*

ÖZ

Bu makale, fıkıh usulünde delillerin çatışması (ta’âruz) durumunda, çatışmayı gidermek için geliştirilen tercih yöntemini İmam Şâtîbî’nin “el-Muvâfakât” adlı eseri bağlamında ele alır. Şâtîbî’ye göre, Kur’an ve Sünnet gibi temel kaynaklar arasında gerçek anlamda bir ta’âruz mümkün değildir; görülen çatışmalar müçtehitlerin anlama ve yorumlama farklılıklarından kaynaklanır. Şâtîbî, deliller arasındaki görünürdeki çatışmaları gidermek için öncelikle cem (delilleri birleştirme ve uyum sağlama) ilkesine başvurulması gerektiğini savunur. Cem mümkün olmadığında, nâsih-mensûh, âm-hâs, mutlak-mukayyed gibi metodolojik araçlarla çözüm aranır.

Şâtîbî, tercih yöntemini sadece deliller arasındaki güç dengesini belirlemek için değil, aynı zamanda İslam hukukunun temel gayelerini (makâsîdü’ş-şerâ) gözetmek için kullanmayı önerir. Bu yöntemde delillerin tarihi bağlamı, hükmün illeti, lafızların anlam derinliği ve delilin kesinlik derecesi dikkate alınır. Şâtîbî, kat’î delillerin, haber-i vahid gibi kesinlik içermeyen zannî delillere karşı öncelikli olması gerektiğini vurgular. Ayrıca, iki delilin çatışması durumunda tercihe şayan olan delilin tespit edilmesi için fakihlerin, nassların bağlamını ve hükümlerin maslahat boyutunu dikkate alması gerektiğini belirtir.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Delil, Şâtîbî, Ta’âruz, Tercih.

“AL-TA’ÂRUZ WA AL-TARJİH” IN THE USUL AL-FIQH: IN THE CASE OF IMAM AL-SHÂTİBÎ

ABSTRACT

This article addresses the method of preference (tarjîh) developed to resolve conflicts (ta’âruz) among evidences in Islamic legal theory (usûl al-fiqh), focusing on the framework presented in Imâm al-Shâṭibî’s work, al-Muvâfakât. According to al-Shâṭibî, genuine conflicts between the main sources of Islamic law, such as the Qur’ân and the Sunnah, are inconceivable. Apparent contradictions, he argues, arise primarily from differences in interpretation and understanding among jurists. Al-Shâṭibî asserts that resolving these apparent conflicts requires prioritizing the principle of cem. When harmonization is unfeasible, alternative methodological tools such as nâsikh-mansûkh, âm-khâṣṣ, and mutlaq-muqayyad are employed.

Al-Shâṭibî proposes that the method of preference not only serves to establish the relative strength of conflicting evidences but also ensures the preservation of the overarching objectives of Islamic law (maqâṣid al-sharī‘a). This methodology involves considering the historical context of evidences, the rationale (‘illa) underlying legal rulings, the semantic depth of textual expressions, and the degree of certainty associated with the evidence. Al-Shâṭibî emphasizes that definitive evidences (qaṭ‘î), such as the Qur’ân, take precedence over speculative evidences (zannî), such as solitary reports (khabar al-wahid). Furthermore, in instances of apparent conflict, jurists must carefully examine the contextual framework of the texts and the principle of maṣlaḥa to determine the most robust and preferable evidence.

Keywords: Fiqh, Evidence, al-Shâṭibî, al-Ta’âruz, al-Tarjîh.

* Dr. Öğr. Üyesi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı, Dokuz Eylül University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, İzmir, Türkiye, hadi.sofuoglu@deu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-5210-8257>, <https://ror.org/00dbd8b73>

Geliş Tarihi / Date of Submission : 05.06.2024

Kabul Tarihi / Date of Acceptance : 05.12.2024

Atıf / Citation: Sofuoğlu, Hadi. “Fıkıh Usulünde ‘Ta’âruz ve Tercih’: İmam Şâtîbî Örneğinde”. *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Dergisi* 60 (Aralık 2024), 15-29. <https://doi.org/10.21054/deuifd.1496380>

Etik Beyan ve Çıkar Çatışması: Yazar; çalışmanın hazırlanması esnasında bilimsel ve etik ilkelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm kaynakların kaynakçada belirtildiğini, çalışmanın maddi açıdan fonlanmadığını, çıkar çatışması bulunmadığını beyan etmektedir.

Telif Hakkı & Lisans: Yazar, dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.

Ethical Statement and Conflicts of Interest: The author declares that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study, all sources used were indicated in the bibliography, the study was not financially funded, and there is no conflict of interest.

Copyright & License: Author publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0

Giriş

Bu çalışma, İmam Şâtıbî'nin fıkıh usulüne dair “el-Muvâfakât” isimli eserinde işlediği “ta’âruz ve tercih” teorisini makale boyutları çerçevesinde incelemeyi hedeflemektedir. İslam hukuk metodolojisinde, aklî (mantıkî) ve naklî (haber) deliller arasındaki potansiyel ta’âruzlar ve bu ta’âruzların çözüm yolları, fıkıh usulü literatüründe geniş bir şekilde “et-ta’âruz ve t-tercîh” başlığı altında ele alınmıştır.¹ İmam Şâtıbî (790/1388), bu konuyu Âmidî (631/1233), Karâfî (684/1285), Tûfî (716/1316) İsnævî (772/1371) gibi yedinci ve sekizinci asrın fakihleri arasında “et-ta’âruz ve t-tercîh” başlığı ile en kapsamlı bir biçimde tartışan fakihlerden biri olarak öne çıkmaktadır. O, şer’î deliller arasında herhangi bir çatışma olabileceği görüşünü reddeder ve “Aslında şeriat içerisinde bir ta’âruz mevcut değildir; ta’âruz, yalnızca müçtehidin bakış açısında ortaya çıkar”² diyerek kendi perspektifini ortaya koyar.

Bu makale, İmam Şâtıbî'nin bu görüşünü makale sınırları içinde detaylı bir şekilde ele almaya çalışacak ve onun bu konudaki eleştirilerini ve argümanlarını analiz edecektir. Makalenin sonunda, Şâtıbî'nin teorilerinin çağdaş İslam hukuku uygulamaları üzerindeki olası etkileri ve bu teorilerin modern hukuk problemlerine uygulanabilirliği de değerlendirilecektir.

Bu bağlamda, Şâtıbî'nin eserindeki “et-ta’âruz ve t-tercîh” kavramının daha iyi anlaşılabilmesi için, ilgili literatürdeki ana ve yardımcı kaynaklar taranmış, konunun odak noktasıyla ilgili bir literatür araştırması yapılmıştır. Dolayısıyla bu çalışmada, betimsel bir yaklaşım benimsenmiştir.

Fıkıh usulü literatüründe, şer’î delillerin birbiriyle çatışması ve bu çatışan deliller arasında tercih yapılması meselesi, disiplinin temel meselelerinden biri olarak kabul edilir. Bu konu, fıkıh usulü eserlerinde genişçe işlenmiş ve farklı metodolojilerle ele alınmıştır. Alâeddin es-Semerkindî (539/1144) ve İbnü'l-Hümâm (861/1457) gibi alimler, İmam Şâtıbî gibi meseleyi “ta’âruz”³ başlığı altında tartışmışlardır. Diğer yandan, Debûsî (430/1039), Pezdevî (482/1089), Serahsî (483/1090), Nesefî (710/1310) ve Sadrüşşerîa (747/1346) gibi usulcüler, “mu’âraza”⁴ başlığını tercih etmişlerdir. Ayrıca, Râzî (606/1210), Kâdî Beyzâvî (685/1286), İbnü's-Sübki (771/1370) ve Zerkeşî (794/1392) gibi mütekellimin usulcüler de “teâdul”⁵ başlığı altında bu konuyu incelemişlerdir. Ancak, klasik dönem fıkıh literatüründe, mezhep içi farklı içtihatlardan hangisinin tercih edilmesi gerektiğine dair bağımsız çalışmalar bulunurken, şer’î delillerin çatışması durumunda hangi delilin tercih edilmesi gerektiğine dair müstakil bir esere henüz rastlayamadık. Nasslar arası çatışma, genellikle fıkıh usulü kitaplarında daha genel bir çerçevede ele alınmıştır. Bununla birlikte, muhakeme hukuku alanında, mahkemeye sunulan delillerin çatışması durumunda hakimlerin nasıl bir karar vereceğini ele alan bağımsız çalışmalar mevcuttur.⁶ Ancak bu çalışmalar, şer’î delillerin çatışması konusundaki çalışmamızın kapsamı dışında yer almaktadır.

¹ İbrahim b. Musa Şâtıbî, *el-Muvafakât*, ed. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Âli Süleyman (Daru İbn Affan, 1997), 2/212; 5/59; 5/341.

² Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 2/212; 5/59; 5/341.

³ Konuyu “Ta’âruz” başlığı altında ele alan müellifler için bkz. Kemâleddin İbnü'l-Hümâm, *et-Tabrîr fî-usûli'l-fıkıh* (Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1351), 362; Alâuddin Semerkandî, *Mizânü'l-usûl fî-netâici'l-ukûl*, ed. Muhammed Zeki Abdülbirr; (Katar: Metâbiu'd-devhati'l-hadîse, 1984), 1/676.

⁴ Konuyu “mu’âraza” başlığı altında ele alan müellifler için bkz. Ebu Zeyd Debûsî, *Takvîmü'l-edille fî-usûli'l-fıkıh*, ed. Halil Muhyiddin; (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001), 127; Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl Serahsî, *Usûlü's-Serahsî*, ed. Ebu'l-Vefa el-Afgânî; (Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1395), 2/12; Fahrul'l-İslam Pezdevî, *Usûlü'l-Pezdevî (Keşfü'l-esrâr hâmişinde)* (İstanbul: Şirketü's-Sahâfeti'l-Osmâniyye, 1890), 3/76; Ebu'l-Berekât Nesefî, *Menâru'l-envâr fî-usûli'l-fıkıh*, ed. Şamil Şahin (Riyad, 2008), 471; Sa'dü'd-din Mes'ud Taftazânî, *et-Telvîh 'ale'l-Tavzîh li-metni'l-Tenkîh* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1956), 2/180.

⁵ Konuyu “teâdul” başlığı altında ele alan müellifler için bkz. Fahreddin Râzî, *el-Mabsûl*, ed. Taha Câbir Feyyaz el-Alvânî (Müessesetü'r-Risâle, 1997), 5/377; Tâcuddin Sübkî, *el-İbbâc fî-şerhi'l-Minhâc* (Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984), 3/199; Bedreddin Zerkeşî, *Selâsili'z-zeheb*, ed. Muhammedü'l-Muhtar eş-Şenkîti (Medine: el-Muhakkik, 2002), 59.

⁶ Osmanlı kadılarının temel başvuru kitabı olarak kullandığı Şeyh Bedreddin, *Camîu'l-fusuleyn: yargılama usulüne dair*. (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012) adlı eser ile; birçok yazma eser kütüphanesinde nüshası bulunan bu alanın diğer en meşhuru: Ebû Muhammed Gıyaseddin Ganim b Muhammed Ganim el-Bağdadi, *Melceü'l-kudat inde te'aruzi'l-beyyinat*. (Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu, 4075) adlı eserdir.

Modern dönemde fıkıh ilminin alt dalları üzerine yapılan bağımsız çalışmalar, özellikle “ta’âruz ve tercih” meselesinde önemli literatürün oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, şer’î deliller arasında meydana gelen çatışmaların çözümüne ve hangi delilin öncelikli kabul edileceğine dair konular, Seyyid Salih Ivaz, Abdüllatif Berzenci, Muhammed İbrahim el-Hafnavi, Binyunus el-Vâlî, Ebü’l-Ayneyn Bedran, Farkhani ve arkadaşları gibi çağdaş araştırmacıların ilgisini çekmiş olmalı ki, bu alanda değerli eserler ortaya koymuşlardır.⁷ Bu çalışmalar, genellikle fıkıh usulü literatüründe işlenen “ta’âruz ve tercih” konularını derleyerek, bu konuların daha sistemli bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunmuştur.

1. İmam Şâtıbî ve Fıkıhî Kişiliği

Endülüs’te sekizinci yüzyılda yaşamış olan İmam Şâtıbî, fıkıh, fıkıh usulü ve özellikle makâsîd teorisi alanlarında yaptığı özgün çalışmalarla tanınan, çok yönlü ve etkili bir İslam âlimidir.⁸ Şâtıbî, fıkıh usulünde Hanefî ekolü (fukahâ) ve Şâfiî ekolünden (mütakellimîn) zaman zaman bağımsız bir kategori olarak değerlendirilmiş, hatta bazı âlimlerce doğrudan kendi mezhebine (Mâlikî) de bağımlı olmayan bir mutlak müçtehit olarak kabul edilmiştir.⁹ Bu sebeple onun fıkıhî metodolojisi ve usul-i fıkıhta geliştirdiği düşünce sistemi, sonraki dönemlerde “Şâtıbiyye” olarak adlandırıldığını görüyoruz.¹⁰

İmam Şâtıbî’ye göre bazen usul-i fıkıh düşüncesinin doğasında mücadeleci ve çatışmacı bir yapının mevcut olmasına rağmen, “el-Muvâfakât” adlı başyapıt eserinde verdiği bilgilere bakacak olursak o, daha önce kurulmuş ve ortaya çıkmış olan çeşitli usul-i fıkıh paradigmaları içindeki taassuba düşmek istemediğini belirtmektedir.¹¹ Bu yüzden Şâtıbî’nin söz konusu eserinin Mâlikî ve Hanefî ekollerini birleştirebilecek yetenekte olduğunu kendisi dile getirmektedir.¹² Kitabının adını bir rüya sonucunda “el-Muvâfakât” olarak seçmesinin temel sebebi de iki ekolü tek bir kitapta birleştirip bir uzlaşma alanı oluşturmaktır.¹³

Muvafakat adlı eserinde Şâtıbî, usul-i fıkıh teorisini “makâsîd-ı Şerî’a” (Şâriin maksatları) anlayışı üzerine inşa etmiş; İslam hukukunda dinin ve hukukun gayelerini tespit etmeye ve bu gayelerin içtihat sürecinde dikkate alınmasına büyük önem vermiştir. Cüveynî, Gazzâlî, İbnü’l Hâcib, İzz b. Abdüsselâm ve Karâfi gibi âlimlerin katkıları üzerine inşa ettiği makâsîdü’ş-şerîa düşüncesini sistematik bir teori haline getirmiştir.¹⁴ Şâtıbî’nin bu yaklaşımı, sonraki fakihlerin İslam hukuk düşüncesinde önemli etkiler yapmış,

⁷ “Ta’âruz ve Tercih” konusunda müstakil eser kaleme alan çağdaş araştırmacıların eserleri hakkında bkz. Muhammed Neccâr Salih Ivaz, *Dirasat fi’l-tearuz ve’l-tercih inde’l-usuliyin* (Kahire: Dârü’t-Tıbaatîl-Muhammediyye, 1980); Abdüllatif Abdullah Aziz Berzenci, *et-Tearuz ve’l-tercih beyne’l-edilleti’s-şer’iyye* (Beirut: Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1993); Muhammed İbrahim Muhammed Hafnavî, *et-Tearuz ve’l-tercih inde’l-usuliyin ve eserühüma* (Mansure: Dârü’l-Vefâ, 1985); Binyunus Vâlî, *Davabitü’l-tercih inde yuku’l-te’aruz lede’l-usuliyin* (Riyad: Mektebetu Edvai’s-Selef, 2004); Ebü’l-Ayneyn Bedran, *Edilletü’l-teşrii’l-muteariza ve vücubü’l-tercih beyneha* (İskenderiye: Müessesetu Şebabi’l-Câmia, 1985); Farkhani vd., “The Concept of Al-Shaṭībī’s al-Ta’āruḍ wa al-Tarjīḥ: Scientific Faith and Methodology Solution to Legal istinbāt”, *al-Manahij* 12/1 (2018), 105-117.

⁸ Hayatı ve eserleri için bkz. Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr Kettânî, *Fibrisü’l-fehâris ve’l-ısbât ve mu’cemü’l-me’âcim ve’l-meşâhât ve’l-müselâlat*, ed. İhsan Abbas (Beirut, 1982), 2/683; Babanzade Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-arifin esmaü’l-müellifin ve asari’l-musannifin* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1955), 1/18; Mahlûf, Muhammed b. Muhammed, *Şeceratu’n-nuru’z-zekeyye fi tabakâti’l-Mâlikîyye* (Lübnan: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 1/332; Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu’cemü’l-Müellifin* (Beirut: Mektebetü’l-Müsennâ, 1431), 1/118; Velid b. Ahmed ez-Zebîri vd., *el-Mensû’atü’l-miyessera fi-terâcimi eimmeti’-tefsîr ve’l-ikrâ’ ve’n-nabv ve’l-luğa* (Manchester, Britanya: Mecelletü’l-Hikme, 2003), 1/110; Ahmed er-Reysûnî - Ali Hakan Çavuşoğlu, “Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/38/373-375.

⁹ İbrahim b Musa eş-Şâtıbî, *el-İ’rısâm*, ed. Muhammed b Abdurrahman vd eş-Şakîr (Daru İbn Cevzi, 2008), 1/54.

¹⁰ Farkhani vd., “The Concept of Al-Shaṭībī’s al-Ta’āruḍ wa al-Tarjīḥ: Scientific Faith and Methodology Solution to Legal istinbāt”, *al-Manahij* 12/1 (2018), 105-117.

¹¹ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/124.

¹² İbrahim b. Musa Şâtıbî, *Muvâfakât -İslâmî İlimler Metodolojisi-*, çev. Mehmet Erdoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2006), 1/viii.

¹³ Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, 1/10-11.

¹⁴ Rahmi Yaran, “Cüveynî Öncesi Makasîd/Maslahat Söylemi”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 28 (2005), 93-123; Fethullah Yılmaz, *İslam Hukukunda Vesail-Makasîd İlişkisi* (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), ix; Mehmet Erdoğan, “el-Muvâfakât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm*

içtihat sürecinde hukukun gayelerini dikkate alma geleneğinin oluşmasına katkı sağlamıştır. Çünkü Şâtıbî¹⁵ ve diğer bazı fakihlerin¹⁶ savunduğu genel ilke, hükümlerin Allah tarafından kullarının yarar ve faydası için konduğu yönündedir. (الشريعة وُضعتْ مصلحةً للعباد).¹⁷

Şâtıbî'nin “el-Muvâfakât” adlı usul eseri ve bu eser içindeki teorileri kendi zamanına göre aslında tamamen yeni sayılmaz. Ancak önceden var olan çeşitli fıkıh usulü kitaplarında daha öz bir şekilde yer alan teorileri¹⁸ bir araya getirmiş ve bunlardan sistematik ve uygulanabilir bir fıkıh usulü inşa ederek, uygulanabilir, anlaşılabilir sade bir fıkıh usulü ortaya koymak istemiştir. Zira ona göre Şâfî ekolünde kullanılan varsayımlar, Hanefiler tarafından teşvik edilen kaideci rasyonalite ve Malikîler tarafından sıklıkla tercih edilen Medine ehlinin uygulamaları, belki birçok hususta elverişli yöntemler olmasına rağmen, usul-i fıkıhın çeşitli teorik düşünce ve yaklaşımlara dağılmasına da neden olmuştur. Hal böyle olunca yaşadığı dönemdeki fıkıh da birçok dala ayrılmış, çeşitlenmiş ve neticede bu durum fıkıh tasavvurunu parçalı ve kırılğan hale getirmiştir.

İmam Şâtıbî, İslam hukuk biliminin temellerini ve hukuki istinbat yöntemlerini ele alan, tarihsel süreç içerisinde fıkıh ilminin karşılaştığı problemlere yenilikçi çözümler sunan bir müçtehid olarak tanınmaktadır. Onun en mühim eseri olan “el-Muvâfakât”, özellikle fıkıh usulü literatüründe derin bir iz bırakmış, metodolojik açıdan zengin içeriğiyle dikkat çekmiştir. Bu eser, fıkıh ilminin gelişimindeki çeşitli dönemlerde ortaya çıkan ve büyüyen problemlere dair kapsamlı analizler sunar ve bu problemlerin çözümüne yönelik metodolojik yaklaşımlar geliştirir. Şâtıbî'nin eseri, hüküm çıkarma (istinbâtü'l-hükm) yöntemlerini sistematik bir şekilde ele alır ve bu yöntemler, sonraki dönem fakihleri ve araştırmacılar için önemli bir referans noktası oluşturur.

Eserde üzerinde durulan önemli hususlardan biri de “et-ta'âruz ve't-tercîh”¹⁹ yöntemidir. Bu yöntem, fakihin çatışan delillerle karşılaştığında hangi delili tercih etmesi gerektiğini kapsamlı bir şekilde ele almakta ve görünürde ta'âruz içinde olan deliller arasında tercih yapma sürecinin temel ilkelerini ve uygulanacak metodolojik kriterleri ayrıntılı olarak açıklamaktadır. Şâtıbî'nin bu metodolojik yaklaşımı, hukuki meselelerin çözümünde derin bir anlayış ve titiz bir analiz gerektirdiğini vurgular.

Şâtıbî'ye göre İslam hukukunun temel kaynakları olan Kur'an ve Sünnet'te yer alan tafsili deliller, ilk bakışta aralarında ta'âruz varmış gibi görünebilir. Aslında aralarında bir çatışma yoktur, sadece müçtehidin bakış açısından kaynaklı bir çatışmadan söz edilebilir. Bu durum, İslam hukuk literatüründe “ta'âruz” olarak adlandırılan, deliller arası çatışmayı ifade eder.²⁰

Ta'âruz, farklı hükümlerin birbiriyle uyumsuzluğu anlamına gelir ve bu uyumsuzluk, usul-i fıkıh ilminin metodolojisi içinde çözülmesi gereken bir meseledir. Eğer bu çatışmalar çözüme kavuşturulmazsa, fıkıhın doğru anlaşılması ve yaşam düsturlarına entegrasyonu önemli ölçüde sekteye uğrayabilir. Müçtehidler, deliller arasındaki bu çatışmayı çözümleme sürecinde, metinlerdeki müşterek lafızlar gibi

Ansiklopedisi, 2006, 31/46; Ferhat Koca, “İslam Hukukunda Ahkâmın Değişimi Üzerine Bazı Düşünceler”, *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 1 (2003), 56; Abdurrahman Haçkalı, “İslâm Hukuk Metodolojisinde Maslahat Tanımları ve Bunların Analizi”, *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XIII/1 (2000), 54; Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 3/7 vd.; Ertuğrul Boynukalın, “Makâsîdü's-Şerîa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, 2003, 423-424.

¹⁵ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 1/41-42; 2/8, 50; 3/538; 5/179.

¹⁶ Mesela bkz. Ebû Bekr Muhammed b. eṭ-Tayyib el-Bâkillânî, *et-Takrîb ve'l-İrşâd*, thk. Abdülhamîd b. Alî Ebû Zunejd (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1418/1998), 1/128; Ebu'r-Rebi' Suleymân b. Abdulkavî b. el-Kerîm es-Sarsarî et-Tûfî, *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî (Müessesetu'r-risâle, 1407/1987), 3/592.

¹⁷ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 2/538.

¹⁸ Şâtıbî öncesi makâsîd düşüncesi ve çalışmaları için bkz. Rahmi Yaran, “Cüveynî'den İbn Abdüsselâm'a Makâsîd/Maslahat Söylemi”, *EKEV Akademi Dergisi* X/28 (2006), 191-214; Yaran, “Cüveynî Öncesi Makâsîd/Maslahat Söylemi”, 93-123; Şâtıbî'nin “el-Muvâfakât” adlı eserinde kullandığı kaynaklar hakkında bir araştırma için bkz. Ebû Ubeyde Âlu Selmân, “Şâtıbî'nin el-Muvâfakât'taki Kaynakları Üzerine”, çev. Burhan Baltacı, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2006), 181-189.

¹⁹ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 5/341.

²⁰ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 5/341-345.

birden fazla anlama gelebilen ifadelerin doğru anlamını tespit etmekte zorlanabilirler. Müşterek lafızlar, aynı kelimenin veya ifadenin birden fazla anlam taşıyabilmesi durumudur ve bu, hüküm çıkarılmasını güçleştiren bir faktördür. Müçtehidin anlayış ve kavrayış kabiliyeti, bu tür metinlerin doğru yorumlanmasında kritik bir rol oynar. Ancak, bu kabiliyet dahi, metinlerdeki anlam karmaşasını tamamen ortadan kaldırmak için yeterli olmayabilir.

Bu nedenle, İslam hukukçuları, ta’âruz durumlarında öncelikle metinler arasındaki uyumu sağlamaya çalışır. Bu süreç, nasların (metinlerin) tarih bağlamını, nüzul (vahiy) sırasını ve hükümlerin uygulama alanlarını dikkate alarak, her bir delilin ağırlığını ve önceliğini belirlemeyi içerir. Deliller arasındaki çatışmanın çözümünde kullanılan yöntemler arasında, nasların neshedilmesi, yani sonraki bir hükmün önceki bir hükmü iptal etmesi veya muhkem (kesin ve açık) ayetler ile müteşabih (çok anlamlı veya mecazi) ayetler arasındaki farkları gözetmek yer alır.²¹

2. Şâtıbî'nin “et-Ta’âruz ve t-Tercih” Anlayışı

İslam hukuk düşüncesinin gelişiminde, İmam eş-Şâtıbî gibi alimlerin katkıları, özellikle usul-i fıkıh alanında, dönemin zihniyetini dönüştürme ve metin odaklı yaklaşımların ötesine geçme çabalarıyla öne çıkmaktadır. Şâtıbî'nin eseri “el-Muvafakât”ta yer alan “et-Ta’âruz ve t-Tercih” yöntemi, deliller arasındaki çatışmaların çözümünde bir tercih mekanizması olarak işlev görmüş ve fıkıh usulünde daha önceleri usulcüler tarafından inşa edilen perspektifi daha da temellendirmiş ve geliştirmiştir. Şâtıbî'nin bu yaklaşımı, şer’î deliller arasında görünen ta’âruz durumlarının aslında müçtehitlerin farklı paradigmaları sonucu ortaya çıkan görünüşteki ihtilaflar olduğunu savunur.²² Böylece, İmam eş-Şâtıbî, İslam hukukunun uygulanmasında rasyonel ve amaca yönelik bir metodoloji geliştirerek, dönemin düşünce duraklamasını aşma ve fıkıh biliminin daha da sistematik hale gelmesinde katkıda bulunma yolunda önemli bir adım atmıştır.

İslam hukuk metodolojisinin önde gelen alimlerinden biri olan Şâtıbî'nin, Kur’an ayetleri arasındaki görünür ta’âruz durumlarını ele alış biçimi, onun eserlerinde önemli bir yer tutar. Şâtıbî, Nisâ Suresi’nin 82. ayetini²³ temel alarak, Kur’an’ın ilahi kökeninin, metinde herhangi bir ta’âruz olmamasını gerektirdiğini savunur.²⁴ Bu ayet, onun “et-Ta’âruz ve t-Tercih” konusundaki düşüncelerinin merkezinde yer alır ve şer’î deliller arasında bir uyumsuzluk olmadığına dair inancını pekiştirir. Şâtıbî’ye göre, deliller arasında ta’âruz var gibi görünen durumlar, genellikle ayetlerin nüzul sırası, nâsîh ve mensûh, genel (âm) ve özel (hâs) gibi terimlerin kullanımından kaynaklanır.²⁵ Bu terimlerin doğru anlaşılması ve uygulanması, usul ilmi sayesinde mümkündür ve bu da görünür ta’âruz durumlarının çözümünde kritik bir rol oynar. Ayrıca, Hz. Peygamber’den nakledilen hadislerin güvenilirliği, Necm Suresinin 3. ayetiyle²⁶ desteklenir ve bu, Kur’an ile Sünnet arasında bir ta’âruz olmadığını garanti altına alır.²⁷ Hadislerin sahihliğinin tespiti, Hz. Peygamber’in vefatından kısa bir süre sonra geliştirilen ve uygulanan katı bir rivayet metodolojisi ile sağlanır. Bu metodoloji, hadislerin genel İslami prensiplerle uyumlu olmasını sağlamak için kitlesel ve sistematik bir yaklaşımla gerçekleştirilir.

Şâtıbî, birçok usulcü gibi şeriatla ihtilaf ve çatışmanın olmadığı görüşünü savunurken, aynı zamanda belirli durumlarda müçtehitler arasında ihtilafın meydana gelebileceğini de kabul etmektedir. Fakihler

²¹ Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, thk. Muhammed Abdusselâm Abdüşşâfi (Beyrut: y.y., 1413/1993), 377; ‘Alî b. ‘Akîl el-Bağdâdî İbn ‘Akîl, *el-Vâdîh fî Usûli'l-Fıkıh*, thk. ‘Abdullah b. ‘Abdulmuhsin et-Turkî (Beyrut: y.y., 1420/1999), 5/216; Semerkandi, *Mizânü'l-usûl fî netâici'l-ukûl*, 1/693-695; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdir eş-Şâfi ‘î ez-Zerkeşî, *el-Babru'l-Mubît fî Usûli'l-Fıkıh* (b.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994), 8/127; Ebu'l-‘Abbâs Ahmed b. İdrîs el-Karâfi, *Şerhu Tenkîhi'l-Fusûl*, thk. Tâhâ Abdurraûf Sa’d (Şirketü't-Tibâ’ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, 1973), 421.

²² Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 2/212; 5/59; 5/341.

²³ “Eğer Kur’an Allah’ın (vahyi) ile gelmemiş olsaydı, orada büyük bir çelişki bulurdum.” Nisa 4/82.

²⁴ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 3/216.

²⁵ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 3/305.

²⁶ “Ve o (Muhammed), kendisine vahyedilen başka kendi arzusuna dayanarak konuşmuş değildir”

²⁷ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 4/464.

arasındaki bu ihtilaf ve görüş ayrılıklarını analiz eden Şâtîbî, fakihler arasındaki ihtilafın üç temel kaynağı olduğu sonucuna varmıştır:²⁸

Bunlardan ilki, Kur'an-ı Kerim'de yer alan müteşâbih ayetlerdir. Bu tür ayetler, kaçınılmaz olarak farklı yorumlara açıktır, çünkü fakihlerin ayetlere yaklaşımları, anlayışları ve görüşleri farklılık göstermektedir. Bu da görüş ayrılıklarının kaçınılmaz olmasına neden olur. Müteşâbih ayetlerin yorumlanmasında ihtiyatlı olmak ve yorumdan kaçınmak genellikle önerilse de bu her zaman mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla, bu tür ayetler etrafında ihtilaf kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır. Şâtîbî'ye göre, şeriatta ihtilafın olduğu alanları tamamen ortadan kaldırmak ve şeriatta ihtilafın olmadığı düşüncesine kapılmak doğru bir yaklaşım değildir.

İkinci olarak, içtihat gerektiren ve içtihada açık olan alanların varlığını kabul etmek gerekmektedir. Zira bu alanlar, Şâri tarafından özellikle ihtilafa açık hale getirilmiştir. Dolayısıyla, tek bir fikhî mesele için hem kıyâsî (aklî) hem de kıyâsî olmayan (naklî) deliller bulunur ve sonuçta bu deliller arasında bir çatışma ve ta'âruz ister istemez meydana gelir.

Üçüncü olarak, ilimde yüksek seviyeye ulaşmış (rasihun) ve takva sahibi olan büyük imamların ihtilaf ettiği görülmektedir. Bu durum, her müçtehidin içtihadında isabetli olup olmadığı sorusunu gündeme getirir. Müçtehitler arasında isabet eden tek bir kişi mi vardır, yoksa her biri mi isabetlidir? Ancak, tüm müçtehitler bu ihtilafı kabul etmişlerdir. Bu durum, genel anlamda şeriatta ihtilafa yer olduğuna bir delil teşkil eder. Diğer yandan, her müçtehidin içtihadında isabetli olduğu görüşü, her görüşün isabetli olduğu ve ihtilafın hak olduğu anlamına gelir; bu, inkâr edilemez bir gerçekliktir.²⁹

2.1 Ta'âruz Kavramı

“Ta'âruz” terimi, iki zıt delilin birbiriyle çatıştığı durumları tanımlamak için kullanılır. Bu, bir delilin izin verdiği bir eylemi diğer delilin yasakladığı durumlarda ortaya çıkar. İzin veren delil, yasaklamayı geçersiz kılar; yasaklayan delil ise izin verme eylemini engeller.³⁰ Eğer çelişen iki delil arasında bir uzlaşma sağlanamıyorsa, bu durum “ta'âruz” olarak nitelendirilir. İslam hukuk metodolojisinde, Şâtîbî gibi bazı alimler bu tür durumların doğru anlaşılmasının önemini vurgularlar. Onlara göre, eğer iki delil arasında bir uzlaşma (cem) mümkünse, “ta'âruz” mevcut değildir. Ancak, her bir delil diğerine karşıt ve engelleyici olduğunda, bu durum çözümsüz bir hal alabilir. “el-Edille” terimi ise, hukuki nasslarda belirtilen sebepleri, gerekçeleri ve dayanakları ifade eden “delil” kelimesinin çoğul halidir. Bu bağlamda, “ta'âruzu'l-edille”, şer'i hükümlerin kaynakları ve dayanakları olan deliller arasındaki çatışmayı ifade eder. Fıkıh usûlü disiplininde, hükümlerin kaynakları arasında yer alan ve eşit derecede güçlü iki delil arasındaki çatışma bu terimle tanımlanır. Şâtîbî gibi kimi fakihler, nasslar arasında böyle bir ta'âruzun var olmadığını savunurlar, çünkü nassların doğası gereği açık ve net olduğuna inanırlar. Bu nedenle, Şâtîbî'nin görüşüne göre, nasslar arasında bir ta'âruz olması ihtimal dışıdır.³¹

İstilahta ise “Ta'âruz” kavramı, iki delilin içerik açısından birbiriyle çeliştiği durumları ifade eder. Bu, zıt delillerin aynı anda kullanılamayacağı anlamına gelir. İslam hukuk biliminde, Abdulvahhab Hallaf'a göre, ta'âruz, güç ve etki bakımından benzer iki kanıt arasındaki bu çatışmayı tanımlar.³² Önemli bir ayrıntı olarak, “ta'âruz” ile “tenâkuz” terimleri arasında belirgin bir fark bulunmaktadır. Bazı usul alimlerine göre, tenâkuz, bir delilin hükmünün belirli durumlarda geçerli olmamasını ifade ederken, ta'âruz, uzlaştırılması mümkün olmayan iki eşit delilin karşılaşmasını tanımlar. Bu bağlamda, tenâkuz, delilin geçersizliğine ve dolayısıyla iptaline yol açarken, ta'âruz, delilin kendisi üzerinde herhangi bir değişiklik yapmaz; ancak,

²⁸ Şâtîbî, *el-Muvafakât*, 5/65.

²⁹ Şâtîbî, *el-Muvafakât*, 5/65-66.

³⁰ Takıyyüddin Fütûhî, *Şerhu'l-keveki'l-münir* (Riyad: Mektebetü Abikan, 1997), 4/605.

³¹ Şâtîbî, *el-Muvafakât*, 5/341.

³² Abdulvahhab Hallaf, *İlmi usûli'l-Fıkıh* (Mektebetü'd-da'vet, ts.), 229.

delilden elde edilmek istenen hükmün ispatını engeller.³³ Bu nedenle, ta'âruz durumunda, deliller arasında bir uzlaşma sağlanamazsa, hüküm sabit kalmaz ve bu durum hukuki bir kararın verilmesini zorlaştırabilir.

İmam Şâtıbî, ta'âruz konusunu ele alırken usulcüler tarafından deliller arasında gerçek bir ta'âruz olarak kabul edilen durum ile uygulamadaki farklılıkların neden olduğu ihtilafları ayırmak ister. Ona göre, usulcüler delillerin bizzat kendisi arasında gerçekleşen ve her birinin diğerine engel teşkil ettiği durumlara "ta'âruz" derler. Bu durumda, iki delilden birini tercih etmek gerekir; bu tercih, delilin metnine, senedine, anlamına veya haricî bir duruma dayanarak yapılır. Ancak İmam Şâtıbî, kendisinin ele aldığı bazı durumların doğrudan deliller arasındaki bir çelişki olarak görülmemesi gerektiğini vurgular. Bu tür durumlarda ta'âruz, delillerin kendisinde değil, hükmün uygulanacağı alanın veya menâtin, yani illetin belirlenmesinde ortaya çıkar. Örneğin, murdar hayvanın yenilmesinin haram, helal kesim ile kesilen hayvanın yenilmesinin helal olduğu nasslarda açıktır ve aralarında bir ta'âruz söz konusu değildir. Ancak bu iki tür hayvan etinin birbirine karıştığında şüphe, yemeğin kendisine ilişkin olur, delilde olmaz. Bu tür ihtilaflar, delillerin gerçek anlamda çelişmesinden değil, uygulamadaki farklı yorumlardan kaynaklanır. Bu nedenle, İmam Şâtıbî'ye göre, böyle durumları deliller arasındaki gerçek ta'âruz olarak kabul etmek doğru değildir.³⁴

Özetle, Şâtıbî, deliller arasındaki ta'âruz ile uygulamada hükmün yerine getirilmesinde ortaya çıkan zorlukları ayırmak gerektiğini belirtir ve bu tür uygulama farklılıklarını ta'âruzun kapsamına almamak gerektiğini savunur.

İslam hukukunda ta'âruz, yani hukuki deliller arasındaki görünür çatışma, aslında derinlemesine bir inceleme yapıldığında çözülebilir bir durumdur. İslam alimleri, aynı konu üzerine içtihat ederken, eşit ağırlığa sahip gibi görünen iki şer'î delilin karşı karşıya gelmesi durumunda, bu delillerin yüzeyde çelişiyor olabileceğini kabul ederler. Ancak, tercih yöntemlerinin uygulanmasıyla bu görünür ta'âruzların üstesinden gelmesi mümkündür. Zira, şer'î delillerin özünde bir ta'âruz barındırması mümkün değildir; her bir delil, ilahi iradenin bir yansıması olarak kabul edilir. Bu nedenle, ta'âruz kavramı, aslında müçtehitlerin farklı nasslara nasıl yaklaştıklarını ve onları nasıl yorumladıklarını gösteren bir fenomendir. Müçtehitlerin her biri, kendi anlayış kapasitesi ve zekâ seviyesi dahilinde nassların içerdiği maksatları anlamaya ve yorumlamaya çalışır. Bu süreçte, Şâtıbî gibi kimi alimler, iki delil arasında gerçek bir çatışma olmadığını, ancak müçtehitlerin yorumlarında görünür zıtlıkların mevcut olabileceğini belirtirler. Şâtıbî'ye göre, eğer alimler, deliller arasındaki bu görünür çatışmanın aslında var olmadığını, sadece yorum farklılıklarından kaynaklandığını ifade ediyorlarsa, bu durum kabul edilebilir. Ancak, eğer alimler, gerçek anlamda bir çatışmanın var olduğunu öne sürüyorlarsa, bu görüş, şeriatın temel prensiplerini anlayan hiçbir kişi tarafından kabul edilemez. Sonuç olarak, ta'âruz ve çelişki, İslam hukukunun derinliklerinde değil, yalnızca farklı içtihatlar arasındaki yorum farklılıklarında yüzeyde var olan bir olgudur.³⁵

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, İslam hukukunun temel prensipleri, usûl-i fıkıh âlimleri tarafından, birbiriyle çelişmeyen kat'î delillerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bir sistem olarak kabul edilir. Bu sistem içerisinde, genellikle bütün fakihler, İslam hukukunun bu temel delillerin bir armoni içinde olduğu konusunda mutabık kalırlar. Müçtehidin, yani hukuki meseleleri bağımsız bir şekilde yorumlama yeteneğine sahip olan âlimin, delilleri anlama kapasitesi ve perspektifi, deliller arasındaki zahiri çatışmaların anlaşılmasında kritik bir rol oynar. Kat'î ve zannî deliller arasında olduğu gibi, iki kat'î delil arasında da ta'âruz meydana gelebilir. Ancak bu ta'âruz durumu, genellikle fakihin delilleri yorumlama yöntemlerindeki farklılıklardan kaynaklanan yüzeysel niteliktedir ve derinlemesine incelendiğinde çözümlenebilir. Bu çatışmalı durum, aynı zamanda insanın anlama yetisinin sınırlılıklarıyla da ilişkilidir; zira insan, her ne kadar bilgiye ulaşma ve yorumlama konusunda yetenekli olsa da nihayetinde sınırlı bir varlıktır ve bu sınırlılıklar, hukuki delillerin yorumlanmasında önemli bir faktördür.

³³ Abdülaziz Buhârî, *Keşfü'l-esrâr*, ed. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdadî (Beyruz, 1417), 3/158.

³⁴ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 3/318, 5/344.

³⁵ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 5/342.

2.2 Tercih Kavramı

Tercih, iki veya daha fazla alternatif arasında karar verme sürecini ifade eder³⁶ ve bu süreç, çeşitli faktörlerin değerlendirilmesi sonucunda bir seçeneğin diğerine tercih edilmesiyle sonuçlanır. Bu terim, Arapça “r-c-h” kökünden türemiş olup, daha ağır basan veya üstün olan anlamına gelir. Fıkıh usulü bağlamında ise, tercih; çelişen deliller arasında, bir delilin diğerine tercih edilmesini gerektiren özelliklere dayanarak, bir delilin diğerine üstünlük tanınması sürecidir.³⁷ Bu, özellikle deliller arasında çatışma olduğunda ve bu çatışmanın cem veya tefik gibi yöntemlerle çözülemeyeceği durumlarda önem kazanır. Tercih edilen delil “râcih” olarak adlandırılırken, daha zayıf olan diğer delil “mercûh” olarak nitelendirilir. Dolayısıyla, tercih; eşit ağırlığa sahip deliller arasından, belirli sebeplerle birinin diğerine tercih edilmesi sürecidir. Bu süreç, objektif kriterlere dayalı bir değerlendirme gerektirir ve genellikle, delillerin güvenilirliği, tutarlılığı ve ilgili alanın normlarına uygunluğu gibi unsurlar dikkate alınarak yapılır.

Fıkıh usulü literatüründe “tercih” terimi, alimler tarafından iki farklı tanım ile ifade edilmiştir. İlk tanım, Hanefî mezhebine göre, iki eşit veya eşdeğer delilden birinde, diğerine göre daha fazla anlam ağırlığı bulunmasını ispat etme çabası olarak açıklanır.³⁸ Ancak bu fazlalık, tercih mekanizmasının işletilmesi için yeterli bir sebep olarak kabul edilmez; zira bu durum, deliller arasında bir çatışma yaratmaz. Hanefî alimlerine göre, deliller arasında gerçek bir ta’âruz iddiasında bulunabilmek için, söz konusu ta’âruzun hem biçim hem de kuvvet açısından aynı özellikleri taşıması gerekmektedir. Bu, delillerin karşılaştırılması ve değerlendirilmesinde dikkatli bir analiz gerektirir ve her bir delilin kendi bağlamı içinde incelenmesini zorunlu kılar. Tercihin uygulanabilirliği, delillerin niteliksel ve niceliksel özelliklerinin yanı sıra, bunların hukuki sonuçlarının da dikkate alınmasıyla belirlenir.

Cumhur ulemaya göre tercih, zannî deliller arasından bir delilin seçilip uygulamaya konulabilmesi için güçlendirilmesi sürecini ifade eder.³⁹ Bu tercih mekanizması, genellikle zannî, yani kesin olmayan meselelerle sınırlıdır; çünkü kat’î, yani kesin ve değişmez meselelerde tercih yapmak mümkün değildir. Fıkıh usulü alanında uzmanlaşmış çoğunluk âlimleri (cumhûr ulemâ), bir hükmün üzerinde icma, yani fikir birliği sağlandığında, bu hükmün geçerli olduğunu kabul ederler. Sahabenin, birçok durumda bir hükmü başka bir hükümle destekleme konusunda gösterdiği uygulama ve anlaşma bu yaklaşımın temelini oluşturur. Tercih kavramıyla ilgili yapılan tanımlar incelendiğinde, Şâtıbî gibi âlimlerin deliller arasında ta’âruz bulunmadığına dair ısrarlı vurgularına karşın, deliller arasındaki ta’âruzları göz önünde bulundurarak tercih tanımı yapan pek çok âlimin bulunduğu görülür.

Şâtıbî, deliller arasındaki muhtemel çatışmaları çözümlenme sürecinde “tercih” metodunu aşağıda ele alacağımız hususlar çerçevesinde kullanmanın önemini vurgulamaktadır. Bu yaklaşım, özellikle iki zanni delilin karşı karşıya geldiği durumlarda, birinin diğerine tercih edilerek güçlendirilmesini öngörür. Epistemolojik çerçevede yapılan titiz çalışmalar, tercihin usulüne uygun bir şekilde yapılmasını sağlar ve hangi anlamın amaçlandığını belirginleştirir. Bu nedenle, deliller arasındaki ta’âruzun gidermek adına en uygun içtihadın seçilmesi esastır. Şâtıbî’ye göre, Hanefî ve Şâfi mezhepleri tarafından önerilen yöntemler, bu tür problemleri çözüme yetersiz kalır. Bu mezhepler, çözülemeyen ta’âruz durumları karşısında “serbest tercih” veya “tahyir” gibi sınırlı seçenekler sunarlar. Her iki mezhebin fakihleri, deliller arasında tercih yapamadıklarında, ta’âruzun giderme çabasından kaçınarak “tevakkuf” yani “iki delili de düşürme” / “tesâkutu’d-delileyn”⁴⁰ yöntemini tercih ederler. Ancak, bazı alimler, iki delil arasında bir ta’âruz tespit edilmeden önce, mevcut delillerden birini seçme imkanına sahip olduklarını belirtmişlerdir. Bu, deliller arasında tercih yapma yeteneğinin, çatışmalı durumları çözüme konusunda önemli bir araç olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, İmam Şâtıbî’nin tercih metodolojisi, İslami hukukun uygulanmasında

³⁶ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 1/370.

³⁷ Bkz. Özen Şükrü, “Tercih”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2011, 40/485.

³⁸ Ahmed b Ali el-Cessâs, *el-Fusûl fi’l-usûl* (Vizaretü’l-Evkaf el-Kuveytiyye, 1994), 4/344.

³⁹ Abdülmelik b Abdillâh el-Cüveynî, *el-Burhân fi usûli’l-fıkıh*, ed. Salah b Muhammed (Daru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1997), 3/634.

⁴⁰ Taftazânî, *et-Tehzîb ‘ale’-Tavâzüh li-metni’r-Tenkâh*, 2/208; Ahmed b. İsmail Molla Gürânî, *ed-Dürerü’l-levâmi’ fi-şerhi Cem’i’l-cevâmi’*, thk. Said b. Galib Kâmil el-Mecîdî (Medine: el-Câmi’atu’l-İslâmiyye, 2008), 4/61; Muhammed Mustafa Zühaylî, *el-Veçîz fi usûli’l-fıkıh* (Dimâşk: Daru’l-Hayr, 2002), 2/415.

deliller arasındaki çatışmaları çözme konusunda kritik bir rol oynamaktadır ve bu yaklaşım, daha geniş bir epistemolojik ve metodolojik çerçevede değerlendirilmelidir.

Şâtıbî'nin ifadesine göre, deliller arasından seçim yaparken karşımıza çeşitli alternatifler çıkmaktadır. Ancak, iki delil arasında bir tercih yapılırken göz önünde bulundurulması gereken temel bir kriter bulunmaktadır. Bu kriter, iki delil arasında uygun bir sentezin (cem) mümkün olmadığı durumlardır. Eğer iki delil arasında cem yapmak mümkünse, o zaman her iki delili de kapsayacak şekilde bir birleştirme işlemi gerçekleştirilir. Bu birleştirme, delillerden yalnızca biri ile hareket etmekten ziyade, her iki delille de hareket etmeyi mümkün kılar. Dolayısıyla, sentez yoluyla iki delili de dikkate almak, birini göz ardı etmekten daha makul bir yaklaşım olarak değerlendirilir.⁴¹

Mesela, Şâtıbî'ye göre, bazı durumlarda genel bir hüküm ile (küllî esas) bu hükmün altına giren bir özel durum (cüz'î) arasında çatışma ortaya çıkar. Örneğin, İslam'da yalan söylemenin haram olduğu genel bir kuraldır; ancak eşler arasında barışı sağlamak amacıyla yalan söylemek, bu kuralın kapsamına giren özel bir durum olarak istisna edilmiştir. Benzer şekilde, Müslüman birini öldürmenin haram olması, kısas vb. gibi özel durumlarda bir ruhsat ile sınırlanır ve bu özel durumlar haram olan bir eylemi belli şartlar altında meşru kılar. İmam Şâtıbî, bu gibi örneklerde özel hükmün genel ilke içinde bir ruhsat teşkil edip etmediği veya onunla uyumlu olup olmadığına dikkat edilmesi gerektiğini ifade eder.⁴²

İkinci tür çatışma ise aynı genel ilke (küllî esas) altında yer alan iki özel hüküm (cüz'î) arasında meydana gelir. Örneğin, iki hadis aynı konuda birbirine zıt hükümler içeriyor olabilir veya iki kıyas aynı mesele üzerinde farklı sonuçlara ulaşabilir. Şâtıbî, bu tür çatışmalarda, özellikle usul âlimlerinin deliller arasında uyum sağlayamadıkları durumlarda iki yoldan birinin tercih edilmesi gerektiğini belirtir:

a) Delillerden Birini İhmal Etme

İmam Şâtıbî'ye göre, çatışma durumunda iki delilden birinin ihmal edilmesi yani dikkate alınmaması, ancak bir delilin geçersiz sayılması durumunda mümkündür. Bu durumda, diğer delil geçerliliğini koruyarak hükümde esas alınır. Bir delilin mensûh olması, senedinde veya metninde hata veya zayıflık barındırması, ya da zayıf delilin kat'î bir delille çatışması gibi nedenlerle geçersiz kabul edilmesi gerekebilir. Usul âlimleri, mensûh olan delilin artık geçerli bir delil olmadığı için ta'aruz oluşturmaktan kaçınarak kabul etmişlerdir. Aynı şekilde, benzer özellikteki zayıf veya geçersiz deliller için de bu durum geçerlidir.⁴³

b) Her İki Delili de Uygulama

Eğer iki delilden biri ihmal edilmeyecek durumda ise ve her iki delilin de uygulanabilmesi mümkünse, İmam Şâtıbî, bu durumda her iki delili de dikkate almayı önerir. Ancak bu uygulama sadece delillerin konuya farklı yönlerden taalluk ettiği yani farklı açılardan geçerli olduğu durumlarda mümkündür. Şâtıbî'ye göre, aynı yönden ta'aruz eden iki delilin aynı anda geçerli olması imkânsızdır; dolayısıyla, bir çatışmayı çözebilmek için delillerin aynı konuya farklı yönlerden yaklaşması gerekir. Örneğin, İmam Mâlik'in kölelik meselesindeki yaklaşımında köleye sınırlı mülkiyet hakkı tanınmış ancak kölenin tam mülkiyet hakkı reddedilmiştir. Bu durumda, kölelik hakkında iki farklı yönden hüküm verilmiş olur ve böylece çatışma çözülmüş sayılır.⁴⁴

Bazı durumlarda, delillerden biri özel bir konuya uygulanırken diğer delil göz ardı edilir; yani, bir delil bir konuda geçerliliğini korurken diğeri ihmal edilir. Bu tür durumlar genellikle “tahkik-u'l-menât” (hükmün gerekçesini belirleme) veya “farz-ı kifaye” gibi konularda müçtehidin özel bir inceleme yapmasını gerektirir. Müçtehidin, deliller arasındaki çatışmayı anlamak ve değerlendirmek için tahkik-u'l-menât yaparak doğru dayanağı belirlemesi büyük önem taşır.⁴⁵

⁴¹ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 5/341-342.

⁴² Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 5/349.

⁴³ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 5/350.

⁴⁴ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 5/350.

⁴⁵ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 5/350.

Netice itibariyle İmam Şâtübî, deliller arasındaki ta'âruzun çözümü için cem yani uyumlaştırma ilkesine öncelik verir. Ona göre, iki delil birbiriyle uyumlu hale getirilebiliyorsa ta'âruz ortadan kalkar. Deliller arasında cem mümkün değilse, tercih yoluna gidilmesi gerektiğini savunur. Eğer bir delil mensûh, zayıf veya geçersiz kabul edilirse, diğer delilin geçerliliği korunur ve o esas alınır. Ayrıca, Şâtübî'nin belirttiği gibi, İslam hukukunda asıl olan, şeriatın kendi içinde çelişkisiz bir bütün olarak kabul edilmesidir; ta'âruz yalnızca müçtehitlerin yorum farklılıkları sonucu ortaya çıkar. Müçtehit, deliller arasındaki çatışmayı çözmede titizlik göstermeli ve şeriatın bu bütünlüğünü koruyacak çözümleri benimsemelidir.⁴⁶

Şâtübî'nin yaklaşımına göre, görünürde ta'âruz eden deliller arasında, aşağıda detaylandırılan sebeplerle, gerçekte bir çatışma bulunmamaktadır.

İlk olarak, Şâtübî'ye göre iki delil arasında ta'âruz olduğu varsayılsa dahi, eğer bu deliller farklı hükümlere yol açıyorsa, bu durum gerçek anlamda bir ta'âruzu temsil etmez. Meselâ, yağmalanan bir eşya ele alındığında, o eşyanın yağma olmaksızın elde edilmesinin nadir olduğu biliniyorsa, bu eşyanın haram olduğuna işaret eder. Ancak aynı türden bir eşya, güvenilir ve takva sahibi birinin elinde görülürse, bu kişinin dürüstlüğü o eşyanın helâl olduğuna delil olabilir. Bu iki delilin, yani yağma ile nadiren elde edilen bir eşyanın haram olma ihtimali ve salih bir kişinin elinde bulunan bir eşyanın helal olma ihtimali arasında görünürde bir ta'âruz vardır. Ancak bu durumda her delil farklı bir yönü ortaya koyduğundan, gerçek anlamda bir ta'âruz yoktur.⁴⁷

Şâtübî'nin verdiği başka bir örnek ise şöyledir: Bir köle insan olarak hür olma hakkına sahiptir, dolayısıyla hürlerle aynı statüde olması gerektiği düşünülebilir. Öte yandan, kölenin mülk statüsünde olması, onun mal gibi mülkiyet hakkının elden alınmasına yol açabilir. Bu iki benzerlik arasında görünür bir ta'âruz olsa da gerçekte bu deliller farklı bağlamlara işaret ettiği için bir çatışma değil, farklı hükümlere yol açan durumlar olarak değerlendirilmelidir.⁴⁸

Şâtübî'ye göre sebeplerin ta'âruzu da bu kapsamda değerlendirilmelidir. Örneğin, murdar hayvan ile usûlüne göre boğazlanmış bir hayvanın karışması, her iki sebebin de farklı hükümlere götürmesi sebebiyle bir ta'âruz gibi algılanabilir. Ancak, bu durumda her iki sebep kendi hüküm çerçevesinde ele alınmalı ve ta'âruz, görünürde olmasına rağmen gerçek bir çatışma olarak değerlendirilmemelidir.

Benzer şekilde şartların ta'âruzu da aynı şekilde ele alınabilir. Örneğin, iki beyyinenin birinin bir olguyu ispat ederken diğerinin reddetmesi gibi. Burada her iki beyyine farklı şartlar dahilinde hüküm verebilir ve bu şartların ta'âruzu gerçek bir çatışmayı temsil etmez. Dolayısıyla, bu gibi durumlarda deliller arasındaki görünürdeki çatışma aslında farklı hüküm bağlamları ile çözülebilir.

İkinci olarak, gerçek bir çatışmanın varlığından bahsedebilmek için, çelişen delillerin aynı zaman diliminde ortaya çıkması gerekir. Farklı zamanlarda vahyedilmiş deliller arasında bir ta'âruz söz konusu ise bu durumda daha sonraki delil, önceki delili geçersiz kılmış (neshetmiş) olur ve böylece ayetler arasındaki görünür ta'âruz çözülebilir. Örneğin, İslam'ın erken dönemlerinde şarap içmek mubah iken, sonradan nazil olan ayetlerle şarabın haram kılındığı ve böylece önceki mubahlık hükmünün kaldırıldığı bilinmektedir.

Son olarak, Kur'an ve Sünnet arasında esasen bir ta'âruz bulunmamaktadır; zira Kur'an sübut bakımından kat'î deliller sunarken, Sünnet zannî deliller içerir. Kat'î ve zannî deliller arasında bir ta'âruz meydana geldiğinde, kesin delil tercih edilir. Bu prensipler ışığında, İslam hukuk metinlerindeki görünürdeki ta'âruzun giderilmesine yönelik Şâtübî tarafında böyle metodolojik bir yaklaşım benimsenmiştir.

Bir hukuki meselede, kitap ve sünnet gibi kat'î ve zannî delillerin karşılaşması durumunda, eğer bu deliller aynı konu üzerine ve aynı zamana aitse, gerçek bir ta'âruz söz konusu olur. Bu bağlamda, bir ta'âruzun varlığı için, tüm ihtimallerin eş zamanlı bir şekilde mevcut olması zorunludur. Eğer deliller

⁴⁶ Şâtübî, *el-Muvafakât*, 5/351.

⁴⁷ Şâtübî, *el-Muvafakât*, 5/345.

⁴⁸ Şâtübî, *el-Muvafakât*, 5/346.

yalnızca bahsedilen birkaç koşulu karşılıyorsa ve hala gerçekleşmemiş bir koşul varsa, bu durum bir çatışma olarak kabul edilmez. Bu konuda İmam Şâtıbî, Kur'an'ın kat'î bir delil olup genel ve ayrıntılı konularda tam bir yeterlilik sağladığını; yani hükümleri kesinlik içeren bir kaynak olduğunu; buna karşın, Sünnet zannî bir delil olup bazı durumlarda yeterli kabul edilebilirken özellikle tafsili hükümler noktasında tam bir kesinlik sunmadığını ifade etmektedir. Ona göre, Kur'an ve Sünnet arasında bir tercih yapılması gerektiğinde, İslam hukukunun prensiplerine göre kat'î delilin öncelikli olması dolayısıyla, Kur'an'ın Sünnet'e takdim edilmesi gereklidir.⁴⁹

Şâtıbî, daha önce de ifade edildiği gibi deliller arasında bir ta'âruz olasılığını reddeder ve haddizatında bu görüş, birçok diğer alim tarafından da paylaşılmaktadır. Ancak, bu düşünceyi en kuvvetli şekilde ifade eden Şâtıbî'dir.

Onun ta'âruz teorisine göre, ta'âruz yalnızca farklı müçtehitlerin perspektiflerinde ortaya çıkar ve bu nedenle, bu teori esas olarak müçtehitler arasındaki fikir ayrılıklarını ele alır. Şâtıbî'nin bu yaklaşımı, hukuki metinlerin yorumlanmasında derin bir anlayış ve titiz bir analiz gerektirdiğini vurgular. Bu çerçevede, Şâtıbî'nin ta'âruz teorisi, hukuki metinlerin yorumlanmasında önemli bir metodolojik araç olarak kabul edilebilir ve bu teori, farklı hukuki görüşlerin nasıl ortaya çıktığını ve nasıl çözümlenebileceğini anlamada önemli katkılar sağlar.

Ayrıca Şâtıbî, müçtehitlerin naslar üzerindeki görüş ayrılıklarının, metinlerdeki çatışmalardan kaynaklanmadığını, fakat hukuki meselelerin doğası gereği farklı yorumların ortaya çıkabileceğini belirtmiştir. Müçtehitlerin, bir ayeti nüzul sebebi veya bir hadisi vuku bulduğu zaman ve mekân bağlamında yorumlamaya çalıştıklarında, aşağıdaki yöntemleri kullanmaları halinde ta'âruz halindeki delillerin arasını cemetmeleri ve aralarındaki çatışmayı gidermeleri mümkün olur:

1. Âm (genel) delilleri hâss (özel) deliller ile anlamak. Âmm deliller hâss delillerle tahsis edilebilir. Bu durumda aralarında bir çatışmadan bahsedilemez.

2. Mutlak delilleri mukayyed (sınırlı) deliller ile anlamak. Aynı şekilde mutlak deliller, mukayyed deliller ile takyid edilebilir. Bu şekilde takyid edilirse birbiri ile çelişiyor gibi görünen deliller arasında bir çatışma kalmaz.⁵⁰

Burada durumu izah için bir örneğin üzerinde durarak Şâtıbî, meseleyi şöyle açıklamaktadır: Hz. Peygamber bir hadisinde "Size şahitlerin en hayırlısını haber vereyim mi?" diye ashabına bir soru yöneltir. Onlar da "Evet" deyince Hz. Peygamber: "Onlar kendilerinden istenmeden önce şahitlik edenlerdir" buyurur. Bir başka hadiste ise "...sonra yalan öyle yayılır ki, kişi çağrılmadan şahitlik eder" ifadelerini kullanır.⁵¹ Fakihler birbiri ile çelişir vaziyette bulunan bu iki hadis arasında cemetmişlerdir. Birincisini, içerisinde Allah hakkı bulunan şeylere, ikincisini de kul hakkı bulunan şeylere hamletmişlerdir. Böylece her iki hadisle de bir yönden amel edilmiş olmaktadır ve aralarında ta'âruz dolayısıyla da birini diğerine tercih etme durumu bulunmamaktadır. Şâtıbî'ye göre de ilk hadis genel hüküm (Allah'ın hükmü), ikincisi ise insanın yalana karşılık verme görevi olarak algılanırsa her iki hadis arasında bir ta'âruz yoktur. Böylece aralarındaki ta'âruz giderilmiştir.

Şâtıbî'nin eserlerinde ifade ettiği üzere, müçtehitlerin hukuki meselelerde karşılaştıkları ilk bakışta ta'âruz varmış gibi görünen durumları çözümlmek için doğru metodolojiyi benimsemeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, Hanefî mezhebinin sunduğu teknikler arasında nesih (hükümlerin iptali), tercih (deliller arasında seçim yapma), cem ve tevfiik (delilleri birleştirme ve uyum sağlama) ve tesâkutu'd-delîleyn (iki delili de göz ardı etme) gibi yöntemler bulunmaktadır. Öte yandan, Şâfî mezhebi de benzer bir yaklaşım sergileyerek, cem ve tevfiik, nesih, tercih, tahyir (deliller arasında ayırım yapma) ve tevakkuf (bir hüküm vermektan kaçınma) gibi metodolojileri öne çıkarmaktadır.

⁴⁹ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 4/394.

⁵⁰ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 5/286.

⁵¹ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 5/343.

Şâtübî'nin görüşlerine göre, iki delil arasında bir ta'âruz olduğu düşünüldüğünde, bu ta'âruzu gidermek için "tercih" yöntemi uygulanmalıdır. Tercih yöntemi, belirli durumlarda, özellikle de iki delilin birleştirilmesi mümkün olduğunda kullanılır.⁵² Bu yöntem, "cem" olarak adlandırılan bir süreci içerir; burada öncelikle, çatışan delillerin uyumlu bir şekilde entegre edilmesi amaçlanır. Örneğin, genel bir prensip olan yalan söylemenin haram olduğu kuralı ile, özel bir durum olan eşler arasındaki ilişkiyi düzeltmek için yalan söylemenin mübah olduğu kuralı arasında bir çatışma varsa, genel ve özel prensipler arasında bir uyum sağlanarak cem uygulanabilir. Bu durumda, genel kuralın özel bir durum tarafından sınırlı olduğu ve bu nedenle her iki prensibin de geçerli olduğu bir çözüm bulunur. Böylece, genel bir yasağın istisnai bir durumla karşılaştığında nasıl ele alınabileceği konusunda bir uzlaşma sağlanmış olur.

Öte yandan eğer iki delil, aynı genel prensibe tabi olan iki özel prensip arasında yer alıyorsa, aynı şekilde bu delillerin birleştirilmesi de mümkündür. Örneğin, bir konu hakkında rivayet edilen iki hadis, yapılan iki kıyas ya da iki işaret, eğer aynı özel prensip üzerinde çatışıyorsa, ortaya çıkan bu ta'âruz çözümlenmelidir. Usul bilimciler genellikle, birleştirme imkânı olmayan durumları dile getirmişlerdir. Ancak Şâtübî, bu görüşe katılmamaktadır. Onun görüşüne göre, çatışma meydana geldiğinde, karşımıza mutlaka iki olasılıktan biri çıkacaktır:

a- İki delilden birinin göz ardı edilmesine karar verilmeli ve yalnızca diğer delil ile hareket edilmelidir. Bu, delillerden birinin neshedilmiş olduğu, haber-i vahid ise isnadında veya metninde bir problem olduğu ya da delillerden birinin zanni olup kesin delile karşı koyacak güçte olmadığı gibi, tercih edilmemesi gereken bir durumun varlığında mümkün olabilir. Eğer bu durumlardan hiçbiri mevcut değilse, iki delilin çatışması söz konusu olamaz.⁵³

b- Her iki delille de ayrı ayrı hüküm vermek ve her iki delille de ayrı ayrı amel etmek gerekir. Bu durumda, çatışma halinde olan iki delilin, çatıştıkları konuya aynı açıdan bağlı olmamaları, konuyla ilişkilerinin farklı olması gerekmektedir. Aksi takdirde, her iki delille aynı anda amel etmek mümkün olmayacaktır. Bu durumda, deliller konuya iki farklı açıdan bağlı olacakları için, çatışma kesin olarak ortadan kalkmış olur.

Tearuz eden delillerin, farklı külli prensipler altında değerlendirilen özel/cüz'î prensipler arasında ortaya çıkması mümkündür. Yani, birbiriyle aynı genel prensibe dahil olmayan iki özel prensip arasında ta'âruz meydana gelebilir. Bu durumda, deliller arasında birleştirme, yani cem işlemi gerçekleştirilir. Örneğin, su bulamayan ve teyemmüm de yapmamış olan mükellefin durumu bu kapsamdadır. Mükellef, bir delil olan "Namaz kıl" emri ile diğer delil olan "Namaza durduğunuzda yüzlerinizi yıkayın" emri arasında bir tercih yapmak zorunda kalabilir. Ancak bu deliller arasında gerçek bir ta'âruz olduğunu varsaymak mümkün değildir. Zira namaz, zorunlu bir genel prensibe dayanırken, taharet bazı görüşlere göre tahsînî (tamamlayıcı) bir genel prensip üzerine kurulmuştur. Dolayısıyla, bu iki delil arasında çatışma bulunmamaktadır. Namazı emreden delil bağımsız bir hüküm koyarken, diğer delil abdestin namaz için bir şart olduğunu belirtmektedir. Bu durumda, su bulamayan kişinin delil çatışması nedeniyle namazı terk etmesi düşünülemez.

Diğer bir örnek ise, kible yönünü bilmeyen bir kişi ile ilgilidir. Bu kişi, "Her nerede olursanız olun, yüzünüzü o yöne (kibleye) çevirin" emri ile "Namaz kılın" emri arasında bir çatışma yaşadığını düşünebilir. Ancak burada da esas olan şudur: Özel prensip, tercih meselesinde genel prensibe bağlıdır. Eğer genel prensip tercih edilirse, onun tüm özel prensipleri de tercih edilir. Genel prensip tercih edilmezse, özel prensip de tercih edilmez. Çünkü özel prensip, genel prensibe tabidir. Genel prensibin tercihi sabitlendiğinde, özel prensip de aynı şekilde tercih edilmiş olur. Namaz kılmak genel prensiptir, kibleye dönmek ise özel prensiptir.

Deliller arasında bir tercih yapma imkânı yoksa "iptal" yöntemine başvurulması gerekir. İptal ise, aralarında uzlaşma sağlanamayan delillerin geçersiz kılınması sürecidir. Örneğin, bir hadisin isnadına, metnine veya amacına bakılarak yapılan bir değerlendirme sonucunda, bu hadisin hükümsüz kılınması söz

⁵² Bkz. Şâtübî, *el-Muvafakât*, 5/349 vd.

⁵³ Şâtübî, *el-Muvafakât*, 5/351.

konusu olabilir. Şâtıbî’ye göre, bu tür bir iptal, bir delilin başka bir delille neshedilmesi, yani hükümsüz kılınması sonucunda gerçekleşebilir. Nasih ve mensuh kavramları dışında, delillerin mutlak anlamda iptali genellikle mümkün değildir.⁵⁴

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, İmam Şâtıbî’nin İslam hukuk metodolojisinde “ta’aruz ve tercih” kavramlarına getirdiği özgün yaklaşım makale sınırları çerçevesinde mümkün mertebe ayrıntılı olarak ele alınmaya çalışılmıştır. İmam Şâtıbî, özetele, nasslar arasında özde bir çatışmanın bulunmadığını, aksine bu kaynakların uyum içinde bir bütünlük arz ettiğini vurgular. Ona göre, nasslar arasındaki çelişki görünümü gerçekte nassların içeriğinden değil, müçtehitlerin yorum ve anlayış farklılıklarından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda İmam Şâtıbî, müçtehitlerin delilleri değerlendirme sürecinde İslam hukukunun kapsamlı yapısını gözetmeleri gerektiğini ve bu çeşitliliğin İslam hukukunun esnekliğine katkı sağladığını belirtir. Bu yaklaşım, yalnızca delillerin bağlayıcılığı açısından değil, aynı zamanda İslam hukukunun amaçlarının korunması açısından da dikkate değerdir.

İmam Şâtıbî’nin yönteminde, birçok usul aliminin benimsediği gibi, deliller arasında bir tercih yapılması gerektiğinde kat’î delil olan Kur’an, zannî delil olan haber-i vâhid karşısında üstün tutulur. Kat’î olanın zannî delil karşısında üstünlüğü esastır ve bu nedenle ta’aruz durumunda kat’î olanın tercih edilmesi gerektiği vurgulanır. Ayrıca, çatışma durumlarında öncelikli olarak “cem” yani uyumlaştırma yolunun aranmasını önemser. Cem mümkün olmadığında, delillerin tarihî sıralamasına bakılarak, sonraki bir delilin öncekini neshettiği kabul edilir. Bu sistemde, İslam hukukunun gayeleri (makâsîdü’ş-şerîa) korunmaya çalışılırken, maslahat prensibiyle uyum sağlanması da hedeflenir.

Bu bağlamda İmam Şâtıbî’ye göre, delillerin yorumlanmasında İslam’ın genel hedeflerini gözetilen bir anlayış benimsenmelidir. Müçtehit, deliller arasında çatışma görüldüğünde hem içsel tutarlılığı hem de İslam hukukunun gayelerini dikkate almalıdır. Böylece İmam Şâtıbî, İslam hukukunda delillerin sıralaması ve önceliklendirilmesi sürecinde kat’î delillerin üstünlüğüne işaret ederek bir hiyerarşi oluşturur. Bu yöntem, İslam hukukunun hem teorik anlamda sağlam bir altyapıya kavuşmasını hem de pratik olarak sürdürülebilirliğini sağlar. Bu bağlamda, yalnızca delillerin güç ve sıralaması değil, aynı zamanda İslam hukukunun temel amacı olan maslahatın korunması da önem kazanır. İmam Şâtıbî, nasslar arasındaki yüzeysel çatışmaları çözmek için derin bir fıkıh bilgisi gerektiğini vurgular ve fakihin, içtihat yaparken delilin İslam hukukunun genel gayeleriyle uyumunu da dikkate alması gerektiğini ifade eder. Böylelikle Şâtıbî’nin yöntemi, delillerin bağlayıcılığını gözetirken İslam hukukunun maslahat ilkesiyle de uyumlu bir çözüm üretir.

Şâtıbî, müçtehitlerin farklı görüşlere sahip olmalarının bilgi ve anlayış kapasitelerindeki farklılıklardan kaynaklandığını belirterek, farklı içtihatların İslam hukukunun esnek yapısı içinde çözüme kavuşabileceğini savunur. O, yüzeydeki ta’aruzların giderilmesi için fakihin teorik ve pratik bilgisini bütüncül bir yaklaşımla kullanması gerektiğini vurgular. Bu çerçevede fakih, İslam’ın genel hedefleri doğrultusunda hareket ederek hukuki hükümlerin hem teorik hem de ahlaki bakımdan İslam’ın özüyle uyumlu olmasını sağlamalıdır.

Sonuç olarak, Şâtıbî’nin yaklaşımı İslam hukukunun dinamik yapısını yansıtarak, delillerin kat’î ve zannî ayırımına göre değerlendirilmesini, kat’î olanların öncelikli kabul edilmesini savunur. Böylece, İslam hukukunda hükümlerin sağlam bir temele dayanmasını sağlar. İmam Şâtıbî, maslahat ilkesine dayalı bir hukuk metodolojisi sunarak, İslam hukukunun hem teorik altyapısını hem de pratik işleyişini güçlendirmekte, hukukun her dönemde geçerliliğini sürdürebilmesine katkı sağlamaktadır.

⁵⁴ Şâtıbî, *el-Muvafakât*, 5/351.

Kaynakça

- Bağdadi, Ebû Muhammed Gıyaseddin Ganim b Muhammed Ganim el-. *Melceü'l-kudat inde te'aruzi'l-beyyinat*. Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi Yazma Eserler Koleksiyonu, 4075, 1b-62b.
- Bâkillânî, Ebû Bekr Muhammed b. eṭ-Ṭayyib el-. *et-Takrîb ve'l-İrşâd*. thk. Abdulhamîd b. Alî Ebû Zunejd. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2. Basım, 1418/1998.
- Bedran, Ebû'l-Ayneyn. *Edilletü't-teşrîi'l-mutearîza ve vücubü't-tercib beyneha*. İskenderiye: Müessesetu Şebabi'l-Câmia, 1985.
- Bedreddin, Şeyh. *Camiu'l-fusuleyn: yargulama usulüne dair*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012.
- Berzenci, Abdüllatif Abdullah Aziz. *et-Tearuz ve't-tercib beyne'l-edilleti's-ser'iyye*. Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.
- Boynukalın, Ertuğrul. "Makâsidü's-Şerîa". *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*, 2003.
- Buhârî, Abdülaziz. *Keşfü'l-esrâr*. ed. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdadî. Beyruz, 1417.
- Cessâs, Ahmed b Ali el-. *el-Fusûl fî'l-usûl*. Vizaretü'l-Evkaf el-Kuveytiyye, 1994.
- Cüveynî, Abdümelik b Abdillâh el-. *el-Burbân fî usûli'l-fıkḥ*. ed. Salah b Muhammed. Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Debûsî, Ebu Zeyd. *Takvîmü'l-edille fî-usûli'l-fıkḥ*. ed. Halil Muhyiddin; Beyrut: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2001.
- Erdoğan, Mehmet. "el-Muvâfakât". *Türkiye Diyanet Vakefi İslâm Ansiklopedisi*, 2006.
- Farkhani vd. "The Concept of Al-Shaṭībî's al-Ta'ârûḍ wa al-Tarjîḥ: Scientific Faith and Methodology Solution to Legal İstinbâṭ". *al-Manahij* 12/1 (2018), 105-117.
- Fütühî, Takıyyüddin. *Şerhu'l-kevkabi'l-mümîn*. Riyad: Mektebetü Abikan, 1997.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-. *el-Mustasfâ*. thk. Muhammed Abdusselâm Abdüşşâfi. Beyrut: y.y., 1413/1993.
- Haçkalı, Abdurrahman. "İslâm Hukuk Metodolojisinde Maslahat Tanımları ve Bunların Analizi". *İslâmî Araştırmalar (Dergi)* XIII/1 (2000), 47-62.
- Hafnavî, Muhammed İbrâhim Muhammed. *et-Tearuz ve't-tercib inde'l-usuliyin ve eserubüma*. Mansure: Dâru'l-Vefâ, 1985.
- Hallaf, Abdulvehhab. *İlmi usûli'l-Fıkḥ*. Mektebetü'd-da'vet, ts.
- İbn 'Aḳîl, 'Alî b. 'Akîl el-Bağdâdî. *el-Vâḍıḥ fî Usûli'l-Fıkḥ*. thk. 'Abdullah b. 'Abdulmuḥsin et-Turkî. 5 Cilt. Beyrut: y.y., 1420/1999.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâleddîn. *et-Tabrîr fî-usûli'l-fıkḥ*. Kahire: Mustafa el-Babi el-Halebi, 1351.
- Karâfî, Ebu'l-'Abbâs Ahmed b. İdrîs el-. *Şerhu Tenkîbi'l-Fusûl*. thk. Tâhâ Abdurraûf Sa'd. Şirketü't-Tibâ'ati'l-Fenniyyeti'l-Müttehide, 1973.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Müellifîn*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Müsennâ, 1431.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdülkebîr. *Fibrisü'l-febâris ve'l-İsbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşâḥât ve'l-müselâlat*. ed. İhsan Abbas. Beyrut, 1982.
- Koca, Ferhat. "İslam Hukukunda Ahkâmın Değişimi Üzerine Bazı Düşünceler". *İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi* 1 (2003), 51-78.
- Mahlûf, Muhammed b. Muhammed. *Şeceratu'n-nuru'z-zekîyye fî tabakâti'l-Mâlikîyye*. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Molla Gürânî, Ahmed b. İsmail. *ed-Dürerü'l-levâmi' fî-şerhi Cem'i'l-cevâmi'*. thk. Said b. Galib Kâmil el-Mecîdî. Medine: el-Câmi'atu'l-İslâmiyye, 2008.
- Nesefî, Ebu'l-Berekât. *Menâru'l-envâr fî-usûli'l-fıkḥ*. ed. Şamil Şahin. Riyad, 2008.

Özen Şükrü. “Tercih”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2011.

Paşa, Babanzade Bağdatlı İsmail. *Hediyetü'l-arifin esmaü'l-müellifin ve asarü'l-musannifin*. Ankara : Milli Eğitim Bakanlığı, 1955.

Pezdevî, Fahrul'l-İslam. *Usûlü'l-Pezdevî (Keşfü'l-esrâr bâmişinde)*. İstanbul: Şirketü's-Sahâfeti'l-Osmâniyye, 1890.

Râzî, Fahreddin. *el-Mahsûl*. ed. Taha Câbir Feyyaz el-Alvânî. Müessesetü'r-Risâle, 1997.

Reysûnî, Ahmed er- - Çavuşoğlu, Ali Hakan. “Şâtıbî, İbrâhim b. Mûsâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/373-375. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Salih İvaz, Muhammed Neccâr. *Dirasat fi't-tearuz ve't-tercih inde'l-usuliyin*. Kahire: Dâru't-Tibaati'l-Muhammediyye, 1980.

Selmân, Ebû Ubeyde Âlu. “Şâtıbî'nin el-Muvâfakât'taki Kaynakları Üzerine”. çev. Burhan Baltacı. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2006), 181-189.

Semerkandi, Alâuddîn. *Mizânü'l-usûl fi-netâici'l-ukûl*. ed. Muhammed Zeki Abdülbirr; Katar: Metâbiu'd-devhati'l-hadîse, 1984.

Serahsi, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Schl. *Usûlü's-Serahsi*. ed. Ebu'l-Vefa el-Afgânî; Beyrut: Daru'l-ma'rife, 1395.

Sübkî, Tâcuddîn. *el-İbhâc fi-şerhi'l-Minhâc*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984.

Şâtıbî, İbrahim b. Musa. *el-Muvafakât*. ed. Ebu Ubeyde Meşhur b. Hasan Âli Süleyman. Daru İbn Affan, 1997.

Şâtıbî, İbrahim b. Musa. *Muvafakât -İslâmî İlimler Metodolojisi-*. çev. Mehmet Erdoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2006.

Şâtıbî, İbrahim b Musa eş-. *el-İ'tisâm*. ed. Muhammed b Abdurrahman vd eş-Şakîr. Daru İbn Cevzi, 2008.

Taftazânî, Sa'dü'd-dîn Mes'ûd. *et-Telvîh 'ale'Tavzîh li-metni't-Tenkîh*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1956.

Tûfî, Ebu'r-Rebi' Suleymân b. Abdulkavî b. el-Kerîm es-Sarsarî et-. *Şerhu Muhtasari'r-Ravda*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Turkî. 3 Cilt. Müessesetu'r-risâle, 1407/1987.

Vâlî, Binyunus. *Davabitü't-tercih inde vukû't-te'aruz lede'l-usuliyin*. Riyad: Mektebetu Edvai's-Selef, 2004.

Yaran, Rahmi. “Cüveynî Öncesi Makasid/Maslahat Söylemi”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi)* 28 (2005), 93-123.

Yaran, Rahmi. “Cüveynî'den İbn Abdüsselâm'a Makâsîd/Maslahat Söylemi”. *EKEV Akademi Dergisi* X/28 (2006), 191-214.

Yılmaz, Fethullah. *İslam Hukukunda Vesâil-Makasîd İlişkisi*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.

Zebîri, Velid b. Ahmed ez- vd. *el-Mevsû'atü'l-müeyyessera fi-terâcimi eimmeti'tefsir ve'l-ikrâ' ve'n-nahv ve'l-luğa*. 3 Cilt. Manchester, Britanya: Mecelletü'l-Hikme, 1. Basım, 2003.

Zerkeşî, Bedreddîn. *Selâsilü'z-zeheb*. ed. Muhammedü'l-Muhtar eş-Şenkîti. Medine: el-Muhakkik, 2002.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Bahâdır eş-Şâfi'î ez-. *el-Babru'l-Muhît fi Usûli'l-Fıkıh*. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kutubî, 1414/1994.

Zühaylî, Muhammed Mustafa. *el-Vecîz fi usûli'l-fıkıh*. Dimaşk: Daru'l-Hayr, 2002.